

Davor Marijan, *Rat za Bosansku Posavinu 1992. godine* (Zagreb – Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest; Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2020), 357 str.

Knjiga *Rat za Bosansku Posavinu 1992. godine* nezaobilazno je djelo za one koji žele bolje shvatiti rat u Bosni i Hercegovini, posebice njegovu početnu fazu. Autor knjige Davor Marijan, koji od 2001. radi u Hrvatskom institutu za povijest, većinu radova i knjiga objavio je iz područja vojne povijesti Hrvatske i Jugoslavije u XX. stoljeću, stoga se ova knjiga logički uklapa u njegov opus. S obzirom na velike rasprave koje su se, posebice od prvoga desetljeća ovoga stoljeća, odvijale na temu ratnih događanja u Bosanskoj Posavini, ova knjiga može poslužiti za svojevrсно demistificiranje dramatičnih događaja iz toga vremena. Knjiga osim teksta sadržava i 26 zemljovida te još 2 zemljovida na koricama knjige, koji prikazuju položaje hrvatskih i srpskih vojnih snaga u različitim razdobljima tijekom 1992. u Bosanskoj Posavini.

U „Predgovoru” (str. 9–12) autor navodi na kojem se gradivu knjiga temelji (pri-lozi za monografiju o 108. brigadi Hrvatske vojske, dokumenti 1. krajiškoga korpusa Vojske Republike Srpske, gradivo Središnjega vojnog arhiva Ministarstva obrane Republike Hrvatske i sudski spisi Međunarodnoga kaznenog suda za bivšu Jugoslaviju) te daje pregled literature koja se prethodno bavila istom tematikom, pa se u prvi plan stavljaju knjige Jerka Zovka i Novice Simića.

U poglavlju „Osnovne značajke političkoga stanja u Bosni i Hercegovini 1991. – 1992.” (str. 13–24) opisuje se kako su prva tri mjeseca 1992. u Bosni i Hercegovini (BiH) obilježena proglašenjem Srpske Republike BiH, referendumom o neovisnosti BiH (izlaznost 64,31 % birača – velikom većinom Hrvati i Muslimani, od kojih je potvrдно glasalo 99,44 %) i pregovorima o unutarnjem ustroju BiH koje je vodio portugalski diplomat Cutileiro. Početnu fazu rata u BiH obilježila je nedoraslost muslimanskih političara ratnom stanju, pa je potpuna srpska pobjeda spriječena uspješnom hrvatskom obranom. Sporazum o prijateljstvu i suradnji između Hrvatske i BiH koji su u Zagrebu 21. srpnja 1992. potpisali Tuđman i Izetbegović nije bio i vojni sporazum jer je Izetbegović smatrao da bi to srpski narod „sigurno shvatio kao prijetnju”.

U poglavlju „Međunarodni aspekt rata u Bosni i Hercegovini” (str. 25–32) Marijan je istaknuo da se Cutileirov plan činio najrazumnijim pokušajem unutarnjega uređenja BiH, pri čemu je Cutileiro za neuspjeh plana optužio Izetbegovića zbog njegova zagovaranja unitarne BiH. Tijekom 1992. Vijeće sigurnosti Ujedinjenih naroda triput je opominjalo Hrvatsku zbog upletanja u BiH (rezolucije 752 i 757 iz svibnja 1992. te u studenom iste godine, kada britanski diplomati počinju prijetiti i sankcijama). Autor ističe da su Hrvati na međunarodnoj sceni stajali najslabije, a Muslimani najbolje, što ipak nije bilo dovoljno za teritorijalne ustupke ili ukidanje embarga na oružje. Srbi su, unatoč činjenici da su najviše prozivani, uspijevali održati vojnu moć.

Sljedeće poglavlje je „Bojno polje” (str. 33–36). Područje borbi obuhvaćalo je prostor općina Bosanski Brod, Odžak, Bosanski Šamac, Orašje, Derventa, Doboj, Modriča, Gradačac i Brčko, a na području osam općina Hrvati su činili 35,70 %, Muslimani 29,01 % i Srbi 27,76 %. U Orašju je bilo više od 75 % te u Odžaku 54,15 % Hrvata, a u Gradačcu 60,17 % Muslimana, ali u ostalim općinama moglo se govoriti

samo o relativnoj većini, pa se mogu istaknuti Derventa sa 40,6 % i Modriča sa 35,2 % relativne srpske većine. Bojište (s rijekom Savom kao sjevernom i rijekom Sprečom kao južnom granicom) velikom je većinom bilo ravničarsko i tenkoprohodno.

„Sudionici” (str. 37–48) naziv je idućega poglavlja. Muslimansku stranu tijekom 1992. karakterizirala je nespремnost i neorganiziranost, a srpske snage rat su počele s dijelom Jugoslavenske narodne armije (JNA), Teritorijalne obrane te dragovoljačkim sastavima i završile ga kao Vojska Republike Srpske (VRS), koristeći u operaciji *Koridor-92* 1. krajiški (1. KK) i Istočnobosanski korpus (bivši 5. banjalučki i 17. korpus JNA). Od ožujka do listopada 1992. hrvatske snage ratovale su u sastavu Operativne grupe *Istočna Posavina* (OGIP) sa sjedištem u Slavanskom Brodu. U siječnju 1992. Hrvatska vojska (HV) ulazi u valove demobilizacije uslijed velikih očekivanja od UNPROFOR-a. Od brigadi Hrvatskoga vijeća obrane (HVO) na tom području bile su 101. bosanskobrodsko, 102. odžačka, 103. derventska, 104. šamačka, 105. modrička, 106. oraška, 107. gradačačka i 108. brčanska. Radilo se o većinski pješačkim postrojbama s manjim udjelom drugih rodova, uz izrazite općinske značajke. Od postrojbi HV-a najviše su bile prisutne 108. brigada i 3. brigada Zbora narodne garde (ZNG). Predsjednik Tuđman imenovao je 30. lipnja 1992. Petra Stipetića zapovjednikom HV-a na Slavanskom bojištu, čime je osnovano Zapovjedništvo Slavnskoga bojišta.

Slijedi poglavlje „Počeci rata” (str. 49–74). S provedbom srpskih ratnih ciljeva u BiH, prihvaćenih u Banjoj Luci u svibnju 1992. (razgraničenje od druga dva naroda, koridor od Semberije do Krajine, koridor u dolini Drine, granice na Uni i Neretvi, podjela Sarajeva i izlaz na more) počelo se 3. ožujka 1992. u Bosanskom Brodu, gdje su srpski sastavi potisnuli republičku miliciju s punkta blizu mosta, a zauzimanje mosta i odsijecanje grada od Hrvatske spriječeno je navečer 4. ožujka pobjedom hrvatskih snaga. Hrvatska pobjeda u travnju 1992. u Gornjim Kolibama spriječila je i brzi izlazak JNA na Savu. U Bosanskoj Posavini JNA je garnizone imala jedino u Brčkom i Derventi, pa je važno bilo i hrvatsko zauzimanje vojarne u Derventi 25./26. travnja. Dok je situacija u Modriči (gdje je JNA 10./11. travnja 1992. zauzela ključne objekte i uvela ratni režim) bila specifična zbog pobjede Saveza komunista – Socijalističke demokratske partije na izborima 1990., u Odžaku je situacija bila dobra za hrvatsku stranu premda se OGIP žalio na muslimansko bojkotiranje. U svibnju JNA ostvaruje uspjehe u Brčkom i Doboju, a zatim dolazi do višetjednoga vakuuma u kojem Srbi ostvaruju tranziciju u Vojsku Srpske Republike BiH.

„Svibanj 1992. – mjesec velikih hrvatskih uspjeha” (str. 75–82) naslov je idućega poglavlja. U borbama od 8. do 16. svibnja hrvatske su snage potpuno zauzele područja općina Bosanski Brod i Odžak. Najveći uspjeh hrvatskih snaga u svibnju u Bosanskoj Posavini zauzimanje je Dervente i Modriče krajem mjeseca, a veliku promjenu u odnosu snaga označilo je uvođenje 3. A brigade ZNG-a, čime se odnos snaga promijenio u hrvatsku korist. Premda su se srpske snage nakratko primirile nakon gubitka Modriče krajem svibnja, već 3. lipnja počinju s topničkim i pješačkim napadima iz Gornjega Skugrića.

Slijedi poglavlje „Preokret: 1. – 23. lipnja 1992.” (str. 83–92). Za razliku od svibnja, u lipnju je stanje bilo povoljnije za srpsku stranu, koja je unatoč povlačenju oficirskoga kadra JNA rođenog u Srbiji i Crnoj Gori sanirala situaciju s obzirom na

infrastrukturu, opremu i naoružanje naslijeđeno od JNA, pa su tako kontinuirani napadi srpskih snaga počeli već 6. lipnja. Pomoć im je stigla i od milicije „Republike Srpske Krajine” (1200 ljudi). U lipnju se na hrvatskoj strani, posebice u Derventi, primjećuje iscrpljenost i manjak pričuve. OGIP nije mogao osigurati svježih snaga, a dodatni problem bilo je i masovno napuštanje položaja od strane Muslimana.

U poglavlju „Proboj i širenje koridora” (str. 93–128) autor ističe da je 1. KK VRS-a operaciju *Koridor-92* počeo s oko 40 800, a završio s oko 54 660 vojnika. S druge strane, u zoni od Dervente do ušća Bosne u Savu 1. KK imao je pred sobom najviše do 12 000 vojnika HVO-a i HV-a, što je do sredine srpnja bilo tri puta manje. Početnu fazu operacije obilježile su borbe za Modriču, gdje je unatoč tvrdom otporu 3. satnije 123. brigade HV-a i domaćih snaga 105. brigade HVO-a te uništenju tenka i topa obrana popustila nakon uvođenja novih srpskih tenkova u napad na Čardak, čijim je osvajanjem srpska strana ostvarila proboj iz operativnoga okruženja. Tako dolazi do rasula u 105. te posljedično i u 102. brigadi HVO-a, a situaciju su dodatno otežali događaji poput povlačenja 127. brigade HV-a netom nakon ulaska na bojište. Prva etapa operacije obilježena je još srpskim zauzimanjem Dervente 4. srpnja, a druga etapa operacije zauzimanjem Odžaka 13. srpnja. Muslimanske snage pokušale su pomoći obrani HVO-a u Bosanskoj Posavini 12. srpnja napadom južno od Doboja. Unatoč gubicima srpskih snaga od 31 poginulog i 80 ranjenih, došlo je do povlačenja muslimanskih snaga na početne položaje.

Poglavlje „Borbe za Bosanski Brod od sredine srpnja do 6. listopada 1992.” (str. 129–168) spominje kako je za VRS prije napada na Bosanski Brod važno bilo osvajanje Bijelog Brda i Kostreša u kolovozu 1992. godine. Intenziviranje napada počinje od 30. rujna, što je bilo dodatno pogoršanje u ionako teškoj situaciji uslijed većega angažiranja hrvatskih snaga u Slavoniji zbog UNPROFOR-ove neučinkovitosti. Nakon 48 sati na crti i premorenosti zbog nedobivanja zamjene, kao i manjka streljiva, kojega je bilo ispod minimuma, ujutro 5. listopada izvlači se 2. bojna 108. brigade HV-a, a kasnije i 3. bojna, kao i 1. bojna navečer. Nakon povlačenja i skupine 3. brigade ZNG-a OGIP je oko 10 sati 6. listopada izvijestio da je neprijatelj na periferiji grada te da crta fronte više ne postoji, pa se obrana organizirala na Savi. To je loše utjecalo na hrvatske snage na zapadnom dijelu bosanskobrodskoga mostobrana, pa dolazi i do njihova povlačenja preko skele 6. listopada. Srpske snage izbijaju na Savu 7. listopada 1992.

Poglavlje „Oraško-domaljevački dio bojišta” (str. 169–188) opisuje HVO u istočnom dijelu Bosanske Posavine, gdje je bio organiziran u 106. brigadu u Orašju te 104. brigadu na istoku općine Bosanski Šamac. U Orašju (s izrazitom većinom Hrvata) organiziranje obrane teklo je lakše, no ono u Bosanskom Šamcu nije bilo ni približno učinkovito kao među Srbima, čije su formacije 17. travnja ušle u grad. Krajem travnja srpske snage napadaju jugoistok općine Orašje, pa je tako prvo pao Jenjić, a 4./5. svibnja i Kopanice i Vidovice. Dijelovi 106. i 102. brigade HVO-a 21. rujna ulaze u Brvnik, gdje zarobljavaju velike količine pješačkoga oružja, streljiva, minobacača i topova. Nakon pada Bosanskog Broda dio snaga VRS-a, kao i HVO-a, prebacuje se na oraško-domaljevački mostobran. Krajem listopada HVO oslobađa Vidovice i Kopanice, a od 9. do 12. prosinca 2. brigada ZNG-a i 101. brigada HVO-a uz vojnike TG-153 zauzimaju Vučilovac.

Poglavlje „Bojište Brčko i Gradačac” (str. 189–198) analizira aktivnosti 107. i 108. brigade HVO-a. Tako 108. brigada 7./8. listopada izvodi napad na području Gorica i Čađavca, ostavljajući koridor izvan funkcije 52 sata, do 11. listopada. Već 8. listopada 1. KK šalje tenkovska i zrakoplovna pojačanja Istočnobosanskom korpusu te opet zauzimaju Gorice. U Gradačcu samo Hrvati 3. svibnja postavljaju obranu u Srednjoj Slatini, Gornjoj i Donjoj Tramošnici i Turiću. Nakon otvaranja koridora 1. KK usmjerio je dio snaga prema Gradačcu, gdje su 9. rujna zauzeli Liporašće i Kambere u Donjoj Mionici. Velik uspjeh 107. brigada postiže zarobljavanjem naoružanja iz oklopnoga vlaka koji je VRS koristio u napadu 22. listopada. Unatoč pomacima VRS-a 28. listopada k Bagdalama i Mujićima te 2. studenog kod Kadića i Sibovca, Gradačac nije zauzet, a 7. – 11. prosinca 107. brigada oslobađa Vidu, Novaliće i Donje Krečane.

Poglavlje „Slavonski Brod – napadi zrakoplovstva i teror dalekometnoga topništva” (str. 199–204) opisuje posljedice neselektivnoga granatiranja i napada zrakoplova JNA i VRS-a, koje je počelo u ožujku 1992. napadom na most između dva Broda. Od ožujka do listopada 1992. od granatiranja i raketiranja poginulo je 175, a ranjeno 698 civila, a velike žrtve bila su i djeca s obzirom na to da je od 25. ožujka do kraja godine poginulo 30 djece. Stradala je i povijesna jezgra grada, u kojoj je oštećeno 40 civilnih i 23 sakralne građevine. Šteta na stambenom fondu Brodsko-posavske županije procijenjena je na 355.048.000 njemačkih maraka, a izravna šteta na području Brodsko-posavske županije na milijardu i 67 milijuna njemačkih maraka. Za Slavonski Brod šteta na državnim i privatnim tvrtkama procijenjena je na 30 milijuna njemačkih maraka.

U poglavlju „Usporedba sukobljenih strana” (str. 205–250) ističu se brojni čimbenici koji su utjecali na razvoj događaja: demobilizacija u HV-u od veljače 1992.; srpska premoć na temelju materijalno-tehničke baze naslijeđene od JNA; manjak streljiva u HVO-u i HV-u; nefunkcionalna država (BiH) s čijom vlašću nije bilo kontakata od travnja 1992.; prozivanje Hrvatske zbog upletanja u rat; jednostavniji sustav zapovijedanja u VRS-u; manjkavosti obavještajne službe HV-a (podcjenjivanje srpskih snaga); nedostatak sanitetskoga kadra i dr. Prema podacima sanitetske službe OGIP-a od 6. listopada 1992., HV je u Bosanskoj Posavini od 1. travnja imao 306, a HVO 918 poginulih, uz 1996 ranjenih u HV-u i 4254 u HVO-u te 37 nestalih. Prema podacima Operativne zone Posavina, u šest brigada s hrvatskom većinom (od 101. do 106.) bilo je 1014 poginulih i 1969 ranjenih vojnika, a prema J. Zovku, u postrojbama HVO-a u Bosanskoj Posavini 1992. godine poginula su 1684 vojnika. Srpski gubici u operaciji *Koridor* bili su 413 poginulih i 1505 ranjenih, a njihovi stvarni gubici bili su veći jer nedostaju podaci za razdoblje od ožujka do kraja svibnja, kao i podaci za područje Brčkog, Gradačca i Orašja do kraja godine.

U poglavlju „Neke značajke rata u Bosanskoj Posavini” (str. 251–276) spominju se sukobi među hrvatskim političkim kadrom u Bosanskoj Posavini, posebice između Ike Stanića i Vinka Begića, kao i neodlučnost i pasivnost muslimanskih političkih čimbenika, što je dodatno doprinijelo pogoršanju i destabilizaciji (primjerice, muslimanski krizni štab pobjegao je iz Modriče u Gradačac, a vratio se nakon što su Srbi izbačeni odande te izazvao sukobe oko podjele vlasti), a problem je bio i nedostatak angažmana Muslimana u borbama, na što su se žalili u 3. brigadi ZNG-a. U

takvu kaotičnom stanju minimalizirane su mogućnosti za funkcioniranje hrvatskih civilnih struktura i kvalitetnu suradnju s vojnim strukturama, posebice u Derventi i Modriči (kratak nadzor) te Gradačcu i Brčkom (muslimanska većina). Zbog konstantnih napada srpskih snaga teško je govoriti o „normalnim” životnim uvjetima, pa je tako jedino u općini Orašje, gdje su Srbi razoružani bez gubitaka (što je priskrbilo velike količine naoružanja), sustav življenja bio uspješno organiziran i funkcionalan do kraja rata.

„Kontroverze, nedoumice i prilozi za teoriju zavjere” (str. 277–312) naslov je idućega poglavlja. Temelje za navodni dogovor između Hrvata i Srba na račun Bosanske Posavine položio je 1994. Zdravko Tomac, tada oporbeni političar SDP-a, u knjizi *Tko je ubio Bosnu?*. Politička tumačenja „sporazuma” iz Graza zaokružuju knjige sudionika rata u Bosanskoj Posavini Jerka Zovka i komandanta Armije BiH generala Rasima Delića. Tomčeva analiza neodrživa je jer dokument koji su potpisali Boban i Karadžić u Grazu u svibnju 1992. nije sporazum nego priopćenje za javnost, u kojem su potpisnici u tri od šest točaka bili složni da se treba nastaviti rad Konferencije Europske zajednice o BiH, a učinak objavljenoga „primirja” od 6. svibnja nije se poslije osjetio ni u Bosanskoj Posavini ni u Hercegovini. Bošnjacki general Rasim Delić ignorirao je 2007. u doktoratu o Armiji BiH, kao i Tomac, muslimansko odbijanje hrvatske ponude za vojni savez. Svaljivanju krivnje na hrvatsku stranu i navodni dogovor sa Srbima pridružio se i Izetbegović, kojemu je zasigurno tako bilo lakše okončati to ratno poglavlje, u kojem je bio na čelu vojske koja je za vrijeme sukoba Hrvata i Srba u Bosanskoj Posavini, jugozapadnoj Bosni i Hercegovini dobrim dijelom bila statist. Pri optužbama da je Tuđman prodao Bosansku Posavinu, koje su bujale 2000-ih, ignorira se činjenica da se radilo o teritoriju druge države. Zanimljivo je svakako skrenuti pozornost i na Stipetićevo izvješće načelniku Glavnoga stožera HV-a od 11. srpnja 1992. s obzirom na to da je ustvrdio da je u zoni OGIP-a u posljednja dva-tri dana došlo do konsolidacije te da su stvoreni uvjeti za zaustavljanje agresora, a u izvješćima OGIP-a nema dokaza za takve tvrdnje o konsolidaciji i zaustavljanje napada. Jačina snaga koje navodi nije odgovarala stvarnom stanju, dio snaga koje spominje (107. i 136. brigada HV-a) nije uopće bio na bojištu, a dio nije uveden po planiranoj dinamici.

Predzadnje poglavlje nosi naslov „Krivac za pad Bosanskog Broda” (str. 313–330). Za 108. brigadu HV-a Komisija je zaključila da se izvukla zbog nekvalitetnoga preuzimanja crte 29. rujna 1992., kada je iz njezine 4. bojne na crtu uvedeno samo 35 vojnika. Stipetić je u svojem proširenom izvješću od 12. listopada 1992. zanemario činjenicu da je odbijanje odlaska u Bosansku Posavinu imalo širu političku pozadinu (s obzirom na to da je muslimanska strana odbila sklopiti vojni sporazum s Hrvatskom), kao i manjak streljiva (zbog embarga Vijeća sigurnosti Ujedinjenih naroda), što spada u slabosti na koje se nije moglo utjecati. Nije održiva ni tvrdnja da protivnik sve do rujna nije imao većih uspjeha u napadima jer je Komisija zanemarila pad Kostreša i Bijelog Brda potkraj kolovoza. Tuđman je pak naredio da se ne šalju hrvatske postrojbe sve do Dervente i Doboja, nego da se treba ograničiti na obranu hrvatskih područja od Orašja do Bosanskog Broda, te da se ne napušta Bosanski Brod. Tvrđio je da su suprotno njegovoj naredbi hrvatske postrojbe napustile Bosanski Brod, i to u dane kada je postignut diplomatski uspjeh sporazumom kojim se jugosrpske

snage povlače s Konavala i Prevlake. Prema Stipetiću, zapovjedniku Operativne zone Osijek Vrbancu i članovima Komisije, stanje na bojištu ovisilo je samo o hrvatskim snagama, a srpskima se oduzimala bilo kakva bojna vrijednost. Novica Simić tvrdi da je u završnici borbe na bosanskobrodskom mostobranu bilo oko 20 000 srpskih vojnika, što je četiri puta više od obavještajnih procjena HV-a i HVO-a.

U „Zaključku” (str. 331–334) autor podsjeća na to da je rat u Bosanskoj Posavini počeo s namjerom JNA u ožujku i travnju da izbije na Savu, pri čemu je pretrpjela poraz kod Gornjih Koliba, što je bilo od strateške važnosti jer je odgodilo srpsku pobjedu za pola godine te je time BiH uspjela preživjeti iznimno teško početno razdoblje rata. Nakon hrvatskih vojnih uspjeha u svibnju, srpske snage u lipnju i prvoj polovini srpnja postižu uspjehe i proboj iz operativnoga okruženja, s time da se istočni dio Bosanske Posavine (Orašje i istočni dio Bosanskog Šamca) uspio othrvati srpskim napadima. S obzirom na to da muslimansko Sarajevo nije prihvatilo ponudu za vojni savez s Hrvatskom, dio međunarodne zajednice nije blagonaklono gledao na angažman HV-a u proljeće i ljeto 1992., što je vidljivo u prozivanju Hrvatske zbog upletanja u rat u BiH u rezolucijama Vijeća sigurnosti Ujedinjenih naroda iz svibnja. Srpska premoć temeljila se na opremi i dijelu ustrojbenih sastava koje su naslijedili od JNA, kao i na manjim promjenama na bojištu. Rat u Bosanskoj Posavini karakterizirali su visok ritam borbi i iznimna žestina, kao i najveća koncentracija bojne tehnike i vojnika na srpskoj strani, na kojoj je glavnu ulogu odigrao 1. KK VRS-a, ujedno njihov najjači korpus, čija je većina snaga ostala na tom bojištu do kraja godine. Time je korpus onemogućen da dio snaga odvoji za druga bojišta u BiH, što je nakon hrvatskih uspjeha u travnju i svibnju 1992. na kraju utjecalo na opstanak BiH u političkom i zemljopisnom smislu.

Tema knjige jasno je i precizno obrađena. Valja istaknuti da je Marijan sveobuhvatno pokrio obrađeno gradivo s obzirom na to da postoji logički slijed u prikazu i iznošenju informacija te je uočljivo da je vodio brigu o tome da navede suprotstavljena gledišta i stavove svih uključenih strana, tj. hrvatskih, srpskih i muslimanskih vojnih i političkih čimbenika. Uočljivo je i to da je knjiga jasno i logički strukturirana, pri čemu su najprije prikazana vojna djelovanja, a zatim je detaljno analizirana i politička situacija i razne kontroverze iz istoga razdoblja, čime je autor uspješno zaokružio cijelu sliku. Od velike su koristi i zemljovidni na kojima je uočljiva vojna situacija, odnosno položaji hrvatskih i srpskih vojnih snaga u raznim fazama rata u Bosanskoj Posavini. Uzevši u obzir sve navedeno, knjiga je sveobuhvatno prikazala događaje na području Bosanske Posavine 1992. te nas autor svojim načinom analiziranja izvora s više strana, odnosno suprotstavljenih gledišta, podsjeća na to da je u historiografiji potrebno izbjegavati monokauzalnost, tj. tumačenje prema kojem povijesni događaji imaju isključivo jedan uzrok, te da su često posljedice mnogobrojnih uzroka. Povjesničari pomoću ove knjige mogu dobro uvidjeti koliko je važno držati se te veoma važne lekcije iz historiografije, čime i čitatelji mogu bolje shvatiti uzročno-posljedični slijed u povijesnim procesima, što je posebice bitno za ovu osjetljivu i složenu tematiku. Prijetnja sankcijama Vijeća sigurnosti Ujedinjenih naroda, silina srpske napadačke snage, heterogeni demografski sastav na području većine općina, pasivnost, neodlučnost i nedovoljna organiziranost muslimanskoga stanovništva – sve su to čimbenici koji su utjecali na razvoj događaja opisanih u knjizi. Tako bi se

moglo reći da je autor uspio doprinijeti demistifikaciji događaja iz 1992. godine. S obzirom na tadašnje kaotično stanje i konstantne napade srpskih snaga, čitatelj može usvojiti razne lekcije iz ove knjige, među njima i onu da je jedna stvar graditi civilnu vlast u razdoblju mira, a potpuno druga u vrijeme rata. Možda i najveća kvaliteta ove knjige jest činjenica da je autor uspio događaje u Bosanskoj Posavini prikazati na „mikrorazini”, tj. na razini pojedinih općina Bosanske Posavine, ali i na razini cijele pokrajine, što knjizi daje dodatnu težinu. Naime, uspio je u istoj knjizi prikazati posebnosti i razlike u situaciji u pojedinim općinama, zbog čega čitatelj može lakše shvatiti zašto se događaji nisu odvijali na jednak način u svim općinama, a opet je uspio izvući zaključke koji se tiču cijeloga tog područja. Na taj način autor je sistematizirao podatke prikupljene tijekom svojega napornog i dugotrajnog istraživanja, koje je bilo neophodno za knjigu takve zahtjevne tematike.

Ivan Arapović

Sabrina P. Ramet, *Nonconformity, Dissent, Opposition, and Resistance in Germany, 1933-1990: The Freedom to Conform* (London: Palgrave Macmillan, 2020), xxiii + 279 str.

Sabrina Ramet u svojoj novoj knjizi uspoređuje tri sustava (nacizam, komunizam, parlamentarna demokracija) koja su postojala u povijesti Njemačke od 1933. do 1990. godine. Pritom je autoričino težište na nepokoravanju, odnosno oporbi/otporu tim sustavima koji su se iskazivali u političkom djelovanju, umjetnosti, religiji, kao i u području spolnosti. Iako su sustavi koji su obilježili njemačku povijest u tom razdoblju bili iznimno različiti, u svima njima pojavljivali su se različiti oblici odbijanja da se pristane uz dominantne vrijednosti sustava.

U prvom, uvodnom dijelu („Introduction: The Freedom to Conform”, str. 1–14) autorica razmatra i objašnjava pojmove važne za njezinu analizu u ovoj knjizi. To su pojmovi „nekonformizam” (*nonconformity*), odnosno neuklapanje u većinu ili dominantne vrijednosti, zatim „neslaganje” (*dissent*), odnosno „oporba” (*opposition*) i „otpor” (*resistance*). Pritom, naprimjer, oni koji se „ne uklapaju” mogu to činiti nena-mjerno ili kao neki oblik svjesne pobune, „otpor” primjerice podrazumijeva borbu protiv vladajućega sustava, a „oporba” u nekim slučajevima može biti i „otpor”, a u drugima ne. Upotrebom tih pojmova autorica omogućava da se mnogo slojevitije prikaže kako su pojedinci ili skupine izražavali neslaganje s vladajućim sustavom i njegovim vrijednostima. Ramet smatra da su te vrste otpora, koje su se u Njemačkoj u promatranom razdoblju pojavljivale u različitim oblicima i okolnostima, imale utjecaja na njemačko društvo, politiku odnosno povijesni razvoj čak i kada nisu imale neposredni učinak.

U drugom poglavlju („Nazi Germany, 1933-1945: Nonconformity as ‘Degeneration’”, str. 15–86) autorica na temelju opširne literature prikazuje glavne značajke